

⁵² Мельник А. Сотник Омелян Сенник // Організація Українських Націоналістів. 1929—1954.— С. 33.

⁵³ Гренджа-Донський Василь. Твори.— Вашингтон, 1987.— Т. VIII.— С. 83.

⁵⁴ Лемак В. Карпатська Січ: таємне стає явним // Новини Закарпаття.— 1992.— 10 листопа.

⁵⁵ ЗОДА, ф. 1148, оп. 1, спр. 2, арк. 1.

⁵⁶ Шандор Вікентій. Карпатська Україна між двома світовими війнами.— Торонто, 1979.— С. 55.

⁵⁷ Сарвадій Іван. Змова проти уряду Карпатської України.— С. 23—24.

⁵⁸ Там же.— С. 24.

⁵⁹ Химинець Юліан. Закарпаття—земля української держави.— С. 85.

⁶⁰ Чайківський В. ОУН—УПА на чолі визвольної боротьби (20—50-ті роки).— Тернопіль, 1992.— С. 12.

⁶¹ Химинець Юліан. Закарпаття—земля української держави.— С. 58.

⁶² Гренджа-Донський Василь. Твори.— Т. VIII.— С. 258.

⁶³ Там же.— С. 260.

⁶⁴ Вегеш М. «Наш край назавжди залишиться українським!» // Наука і суспільство.— 1992.— № 12.— С. 26—29.

⁶⁵ Пайкош О. Ой, той Вор'юлопош! // Закарпатська правда.— 1991.— 12 жовт.

С. Я. Аппатов (Одеса), В. А. Дубовик (Одеса)

Американські вчені про незалежну Україну (1989—1992 рр.)

Криза й розпад СРСР, утворення на його території ряду держав з новою системою взаємовідносин викликали глибокий інтерес з боку американських політологів до подальшого розвитку соціально-політичної, економічної та військово-стратегічної ситуації в цьому регіоні у пострадянський період. Значна увага в їх дослідженнях приділяється Україні. Від зародження національно-демократичного руху в Україні й прийняття Декларації про суверенітет до Акту про незалежність, початкового періоду існування незалежної Української держави—весь цей час американські політологи, політики, історики-міжнародники та спеціалісти з історії України з інтересом спостерігали за подіями в нашій країні. На думку американських політологів, першорядне значення слід надавати проблемам національного будівництва та формування державної нації, економічної реформи і взаємовідносин з «ближнім зарубіжжям», політики щодо ядерного арсеналу на території України.

Серед вчених, які займаються аналізом цих проблем,—представники різних шкіл і напрямків в американській політології, суворі критики й активні захисники політичного курсу незалежної України. В числі останніх особливе місце посідають дослідники з американської української громади, хоча й ця група спеціалістів, на нашу думку, не є однорідною за своїми поглядами.

Події, що сталися після серпня 1991 р., не були несподіваними для багатьох дослідників США. На відміну від широких кіл американської громадськості, вони непогано були обізнані з основними тенденціями внутрішнього політичного розвитку СРСР в останні роки його існування. Найбільш далекоглядні з них не тільки провістили зміст дезінтеграційних процесів на території СРСР, а й визначили найхарактерніші їх риси та можливі реальні перспективи розвитку подій.

Перші праці американських вчених, в яких йшлося про неминучий розпад СРСР, основні його причини і найбільш імовірний характер «постсоветизму», можна віднести до початку 1989 р. Так, відомий політолог, у той час член нью-йоркської ради зовнішніх відносин, а зараз професор університету Джона Гопкінса і консультант з питань зов-

нішньої політики президента Білла Клінтона Майкл Мандельбаум говорив про згубний характер міжнаціональних суперечностей в СРСР. Він відзначав, що реальна загроза для комуністичного режиму прийде тоді, коли національна ворожнеча торкнеться слов'янських народів і домінуючого становища росіян у країні¹. Про це попереджав і професор Гуверовського інституту Джон Данлоп. Він передбачав, що критичним моментом стане протистояння «Малоросії» і «Великоросії»².

Збігнев Бжезинський у своїй книзі «Великий провал: народження і смерть комунізму у XX сторіччі» писав про те, що СРСР рухається до конфедерації, причому добровільна конфедерація навряд чи буде можливою³. Він категорично заперечував можливість існування радянської федерації навіть при умові серйозної зміни її основ та кордонів. На його думку, майбутнє колишнього Союзу — «аморфне, крихкотіле об'єднання конфедеративного типу»⁴. Не можна не бачити точності цього прогнозу.

Заступник директора Гарриманівського інституту Олександр Мотиль, який спеціалізується на вивченні сучасних процесів в Україні, так само, як З. Бжезинський, вважав реальним розпад радянської системи «вздовж п'ятнадцяти ліній»⁵.

Солідарний з ними М. Мандельбаум писав наприкінці 1990 р. про скоре виникнення на міжнародній арені дюжини чи більше незалежних держав замість СРСР⁶. Усі ці дослідники наполягали на швидкій переорієнтації американської політики у цьому регіоні, а саме — з центру безпосередньо на республіки — нові пострадянські держави. Такий поворот реально відбувся значно пізніше — занадто пізно, на думку багатьох американських експертів.

Необхідно звернути увагу на одну характерну особливість публіцистики та спеціальної літератури країн-спадкоємиць СРСР в оцінці процесу розпаду Союзу й виникнення нових держав на його місці. Так, існує, на наш погляд, завищена оцінка значення чисто національного фактора в цьому процесі і недооцінка соціального, економічного і політичного факторів, а саме, впливу давно утворених місцевих політичних еліт. На це вказують у своїх працях американські експерти. Нагадаємо, що при всьому значенні національно-визвольного фактора першою формою самостійності, про яку йшла мова в кінці 80-х років, була саме форма економічної самостійності. На Україні у той період активно діяв «Рух на підтримку перебудови», однією з головних вимог якого було надання нашій республіці економічної самостійності, проведення ефективної економічної реформи. Точку зору більшості американських політологів з цього питання вдало узагальнив Стівен Калл, який прямо заявив, що національне визволення треба розуміти, насамперед, як звільнення від економічної відсталості⁷. Ця думка уявляється справедливою щодо кожної з республік колишнього СРСР — нині незалежних держав.

Темою серйозних американських досліджень стала проблема здійснення в Україні демократичних реформ. Відомий спеціаліст, зараз заступник держсекретаря США в адміністрації президента Білла Клінтона Струоб Телботт, відвідавши Україну влітку 1991 р., переконався в тому, що розвал Союзу відбувається не стільки через націоналізм, що тією чи іншою мірою виявляється в різних республіках, у тому числі й в Україні, скільки внаслідок усвідомлення більшістю народу факту цілковитої застарілості існуючої суспільної системи⁸. З ним погоджується вчений консервативних поглядів, професор Каліфорнійського університету в Берклі Мартін Майліа, який вважає, що в Україні націоналізм аж ніяк не можна вважати силою, що спонукає до соціальних змін⁹.

Американські дослідники підкреслюють, що проголошення незалежності України стало можливим лише тоді, коли Центр уже був неспроможний контролювати ситуацію в республіках. Так, професор Вісконсін-

ського університету Марк Бейсінджер пише: «Незалежність прийшла до республік як результат колапсу влади Центру, а не як результат безпосередньої боротьби»¹⁰. Відомий американський вчений, директор відділу досліджень проблем національної безпеки Гудзонівського інституту Уільям Одом трактує весь період перебудови в СРСР як «колосальний перерозподіл влади від Центру в бік республік»¹¹. Він і його колеги відзначають великий вплив на результат подій, що відбувалися в той час на території Союзу, республіканських політичних еліт. Одержавши можливість втримати владу у своїх руках, вони не збиралися віддавати її ослабленому Центру. Олександр Мотиль вважає існування кваліфікованих еліт у неросійських республіках важливою умовою розпаду імперії¹². На його думку, влада остаточно пішла від Москви, і, тільки діючи у стилі Слободана Милошевича, Борис Єльцин зможе відновити розвалений Союз¹³. Колега О. Мотіля по Гарриманівському інституту Чарльз Фуртадо підкреслив значення усвідомлення українським політичним керівництвом того факту, що його влада у будь-якій формі політичного об'єднання республік буде обмежена¹⁴. А керівник відділу зовнішньополітичних та оборонних досліджень провідного консервативного дослідного центру «Фонд спадщини» Кім Холмс переконаний, що лідери держав, які виникли на території колишнього СРСР, набагато більше думають про закріплення та розширення своєї влади, ніж про інтереси своїх країн¹⁵.

Переважає більшість американських вчених вважає дезінтеграцію СРСР закономірним історичним процесом. Ще навесні 1991 р. відомий спеціаліст з історії Росії й СРСР, професор Гарвардського університету Річард Пайпс заявив, що «тепер між республіками СРСР стане можливим лише економічний союз»¹⁶. Влітку того ж року Олександр Мотиль висловив таку ж думку, підкресливши, що процес радикальної дезінтеграції буде розвиватися, і нестабільність — не єдина альтернатива існування Союзу РСР¹⁷. Спільну думку цієї групи дослідників висловив Марк Бейсінджер, зазначивши, що розпад СРСР повинен був відбутися, рано чи пізно¹⁸. Характерно, що дана група дослідників досить широко представлена в американській політології — від крайніх консерваторів до поміркованих лібералів.

Однак, є вчені, які до останнього все ж таки бачили можливість і підкреслювали необхідність існування Союзу РСР. Так, протягом довгого періоду за збереження центральної влади в СРСР виступав патріарх американської радянології Джордж Кеннан¹⁹. Але згодом він змінив свої позиції. Безсумнівно, що виступи Дж. Кеннана на захист Союзу РСР базувалися на розумній необхідності підтримки на території як СРСР, так і європейського континенту в цілому максимально можливої політичної стабільності. Як відомо, саме тому тривалий період американська адміністрація надавала всіляку підтримку М. С. Горбачову. Ще більш стійким прихильником цієї ідеї залишався відомий дослідник ліберальної орієнтації Джері Хаф з університету Дьюк, котрий протягом тривалого часу навіть після подій серпня 1991 р. продовжував вважати необхідним збереження СРСР²⁰.

Велику увагу американські історики і політологи приділяли зовнішній політиці незалежної України. Особливе значення для безпеки й розвитку всього євразійського регіону, на їх думку, мають українсько-російські відносини, в яких нагромадилося багато серйозних суперечностей. Більшість з них, як відзначають американські дослідники, стали результатом низького рівня політичної культури у колишньому СРСР, «культури політичного гетто», як назвав це явище професор Каліфорнійського університету в Берклі Кен Джоуїтт²¹. Разом з тим відзначається й ряд досить об'єктивних причин напруженості, що виникла у відносинах між Україною і Росією. Ще в 1990 р. Генрі Кісінджер передбачав піднесення великоросійського шовінізму з характерним репресивним й експансіоністським забарвленням²². Загрозу реваншизму й

мілітаризму з боку Росії бачать і експерти «фонду спадщини»²³. Один з них — Брендон Спринг прямо звинуватив російське керівництво в ескалації напруженості у відносинах з Україною²⁴.

Більш того, в окремих дослідницьких центрах США розробляються сценарії можливої війни між Росією і Україною. Так, ще наприкінці 1991 р. спеціалісти з «РЕНД корпорейшн», так звані «громадські стратеги», розробили проект під кодовою назвою «Наступного дня». У ньому моделюється можливе ядерне зіткнення України і Росії, найбільш імовірний розвиток військових дій і результати цього поединку²⁵. Такий сценарій може сприйматися як щось жахливе, але продукція корпорації «РЕНД» традиційно використовується американською адміністрацією під час вироблення найважливіших стратегічних рішень. Керівник досліджень «РЕНД», зв'язаних з країнами СНД, Джеремі Езраел вважає, що українці і росіяни можуть повести себе подібно хорватам й сербам, але він бачить у цих двох ситуаціях і ряд істотних відмін, які, на його думку, мають запобігти розвитку подій за «югославським» сценарієм²⁶.

Особливе місце у широкому спектрі досліджень американських вчених з українсько-російських відносин займають праці представників американської української діаспори. Відомий експерт з питань української політики Роман Солчаник («Радіо Свобода») наполягає на тому, що Росія почала перешкоджати українському національному відродженню буквально наступного дня після проголошення її незалежності²⁷. Причину цього він бачить у «традиційному імперському менталітеті» Росії. Не сподіваючись, що у способі російського мислення відбудуться істотні зміни, Р. Солчаник радить українському керівництву дотримуватися твердих позицій у переговорах з Росією, особливо з таких проблем, як розподіл збройних сил, «економічна спадщина» та зовнішні борги СРСР²⁸.

З великим інтересом обговорюють американські політологи можливість створення політичного об'єднання між республіками колишнього СРСР і ставлення до цього України, позиція якої, на думку багатьох з них, є визначальною. Так, О. Мотиль порівнює роль України у будь-якому політичному чи економічному об'єднанні з роллю «кріплення колеса на осі воза», що рухається. Але народ України, зауважує він, не погоджується з цією роллю²⁹. Точку зору О. Мотіля поділяє Р. Солчаник³⁰.

Помітну єдність поглядів на Співдружність Незалежних Держав демонструють представники різних напрямів у американській політичній та історичній науках. Так, крайній консерватор Мартін Майліа розглядає СНД як утворення перехідного періоду, за яким немає ніякого реального об'єднання держав і в якого фактично немає майбутнього³¹. Дослідник з фонду Карнегі Пол Гобл називає СНД найвидатнішим у світі «фіговим листком»³². Відомий радянолог ліберального напрямку з Принстонського університету Стівен Коен вважає СНД «паперовою ідеєю» і нічим більше³³. Отже, можна констатувати скептичне, більш того, різко критичне ставлення американських дослідників до СНД.

На відміну від конкретних, без істотних протиріч, оцінок СНД американськими політологами, їх уявлення про можливість самої ідеї політичного союзу між республіками колишнього СРСР аж ніяк не однозначне. Так, М. Майліа, П. Гобл і М. Бейсінджер вважають, що в майбутньому визначиться і закріпиться повністю роздільне існування держав-спадкоємців СРСР, а С. Коен допускає можливість інтеграційних процесів, що приведуть до створення нового союзу³⁴.

Визначальний вплив на подальшу долю Української держави, вважає більшість політологів, матимуть процеси формування державної нації і рух країни в напрямку до радикальних політичних та економічних перетворень. Керівник центру слов'янських і східноєвропейських

досліджень Каліфорнійського університету у Берклі Джордж Бреслауер так аналізує своєрідність ситуації на Україні: Україна, як і інші республіки колишнього СРСР, перебуває у фазі переходу від процесу дезінтеграції союзу і розпаду імперії до процесу регіональної фрагментації і гіпердезінтеграції³⁵. Як показали подальші події, лідери колишніх республік скористалися центробіжними тенденціями для виходу з-під контролю центру. Вони намагаються перешкодити подальшому дробленню своїх держав і закріпити їх цілісність. У цій політиці національної консолідації можливі різноманітні порушення тих чи інших прав окремих особистостей чи колективних прав різних етнічних, лінгвістичних і релігійних спільностей і меншинств.

Складну проблему для України, на думку ряду американських політологів, може скласти її етнічна і лінгвістична неоднорідність³⁶. Заступник директора бюро міжнародного радіомовлення США Марк Помар виділив три, на його погляд, зовсім різні території: схід і південь України, центральна її частина і Західна Україна³⁷. Деякі спеціалісти висловлюють з цього приводу досить песимістичні прогнози. Так, Джеремі Езраел вважає, що держави-спадкоємиці СРСР навряд чи будуть триматися своїх обов'язків по забезпеченню всіх індивідуальних чи колективних прав на своїй території³⁸.

Відомі заяви українського уряду у його дії свідчать про прагнення створити для представників різних національностей і мовних груп нормальні умови їх національного розвитку (наприклад, політика щодо єврейського населення України). Американські вчені, зокрема професор Бернارد-коледжу Пітер Джувілер, позитивно оцінюють діяльність українського керівництва у цій галузі³⁹. Водночас вони не можуть не відзначати надзвичайну серйозність проблеми етнічних росіян і російськомовного населення України. Американські політологи у більшості (за винятком деяких дослідників з числа американських українців) заперечують тезис про «чужорідність» для України російськомовного населення, а також про те, що воно нібито було і є пасивним чи активним провідником політики русифікації. Так, спеціалісти з історії і сучасної політики України Майкл Бредшоу і Деніс Шоу, дослідивши історію заселення півдня і сходу України, зробили висновок, що, на відміну від Балтійських країн і Казахстану, російські поселення у цих регіонах не є результатом радянської політики⁴⁰. Інтеграція південних і східних районів у рамках єдиної Української держави стикається з певною протидією російськомовного населення. Цю протидію викликає, на думку багатьох американських авторів, насамперед схильність місцевої і центральної влади вдаватися до жорстких, насильницьких форм українізації, без врахування специфічних особливостей кожного конкретного району.

Професор університету Олд Домініон Філін Джиллетт визначає такий тип протидії як різновид «етнорегіоналізму», «етнолінгвістичний» рух. У випадку з Україною, підкреслює дослідник, велике значення мають фактори компактного мешкання російського і російськомовного населення, його кількість і щільність заселення, роль цих регіонів у народному господарстві України. Із симпатією ставлячись до молодшої Української держави, Ф. Джиллетт бачить реальну можливість запобігти серйозним соціальним катаклізмам у період будівництва цілісної держави і формування єдиного для всіх, хто живе в Україні, громадянства, а саме — суспільне й політичне життя країни не повинно базуватися на принципах однієї мови чи національності. Україні, на його погляд, необхідно прийняти «консоціаціоналістську» структуру уряду — фактично стати етнічною конфедерацією. Для такого уряду, на його думку, має бути характерним пропорціональне представництво у керівних структурах усіх сегментів населення у формі так званих «еліт», домінування у державі «картелі еліт», узгодження рішень усіма членами такої «картелі» і право вето у кожній з «еліт». Такий устрій, вважає Ф. Джил-

летт,— не утопія. Він добре зарекомендував себе у Нідерландах і Швейцарії⁴¹. Про можливість появи «консоціалізму» в Україні пише й Марк Бейсінджер⁴². Ідеальним устроєм для України, на думку О. Мотилля, може стати федерація. Вона не тільки не сприятиме розпаду Української держави, а й стане добрим засобом для її зміцнення й розвитку⁴³.

Значно активізувала дискусію про майбутній державний устрій України стаття одного з провідних американських українців, професора Гарвардського університету Романа Шпорлюка, точка зору якого щодо кількох важливих питань значною мірою суперечить позиції багатьох дослідників з американської української громади. Так, Р. Шпорлюк розглядає референдум 1 грудня 1991 р. як «соціальний кувент», що створив українську націю в її новій іпостасі на даному етапі. Він бачить у результатах референдуму мандат на проведення економічних і політичних реформ, виданий народом України її урядові. На думку Р. Шпорлюка, почуття єдиного українського громадянства — це «зв'язок більш фундаментальний, ніж будь-які етнічні, лінгвістичні, релігійні й регіональні зв'язки усередині Української держави». Майбутнє України, підкреслює він, визначатиметься тим, наскільки це почуття єдиного і спільного для всіх громадянства буде збережене й зміцнене.

Залишаючись прихильником домінуючого серед американців українського походження переконання у ворожості Росії до України, Р. Шпорлюк, проте, закликає зробити білінгвістичними як українські засоби масової інформації, так і парламентські процедури. Він вважає, що ряд його колег, заявляючи, нібито російська мова чужорідна українському народу, тим самим допускають, що всі, хто, живучи в Україні, розмовляє російською мовою,— іноземці. У такому разі, робить висновок Р. Шпорлюк, у цих людей є лише два варіанти: або лишити Україну, або покликати собі на допомогу Росію. Обидва варіанти, на думку вченого, безсумнівно, вигідні тільки ворогам Української держави, оскільки вони можуть привести лише до її розколу. Захист усіх громадян України, підкреслює він, повинен залишатися прерогативою самої Української держави, а не зовнішніх сил. Р. Шпорлюк різко критикує українських націонал-патріотів, які, «перегинаючи палицю» з українізацією, сприяють потенціальному зовнішньому ворогу України⁴⁴.

Величезну шкоду насильницької українізації відзначає й Олександр Мотиль. Він вважає, що якщо вона й не призведе до розпаду держави, то, безсумнівно, значно загострить міжнаціональні відносини в країні і скінчиться повною «делегітимізацією» української демократії⁴⁵. Про можливість посилення в таких умовах сецесіоністських тенденцій попереджує Чарльз Фуртадо⁴⁶.

Така точка зору характерна, на наш погляд, для провідних академічних центрів США, що займаються вивченням сучасних проблем України,— наприклад, для Українського дослідницького центру у Гарварді і Гарриманівського інституту, які й раніше мали високий авторитет у дослідженнях з питань української історії і культури.

У поглядах американських політологів на процес демократизації і політичних реформ в Україні, зокрема, на їх оптимальні методи й напрямки, єдності немає. Так, професор Гарвардського університету Едвард Кінан висловлює недовіру керівництву усіх держав-спадкоємиць СРСР, проте радить сприяти новим лідерам лише «заради підтримки хоча б видимості порядку у політиці й економіці». Він бачить максимально можливий результат політичного розвитку держав — колишніх республік СРСР у вигляді демократії індійського типу⁴⁷.

З Е. Кінаном погоджується М. Майліа, який також вважає, що багато керівників у країнах СНД лише «опортуністично звернені у демократію». Однак він позитивно ставиться до їх політики відходу від комуністичного минулого і в цілому досить високо оцінює шанси Укра-

їни на те, щоб стати суверенною державою і членом світової співдружності⁴⁸.

Протилежну позицію займає Стівен Коен, на думку якого, жодна держава у складі СНД, у тому числі й Україна, не має шансів у найближчому майбутньому побудувати справжню демократичну суспільну систему. Причину він бачить в інерції існуючої радянської державної системи з її колишньою застійною економікою, партократичними елітами, ідеологією мас⁴⁹. На відміну від нього, Уільям Одом впевнений у тому, що «радянська політична культура» вже зникла⁵⁰. Не однакові у С. Коена і У. Одома погляди на централізацію державного керівництва. С. Коен вважає, що «демократизація лежить на шляху децентралізації»⁵¹, а У. Одом твердить, що «достатньо сильні державні інститути повинні передувати появі ліберальної демократії»⁵².

Перед нами класичний приклад зіткнення ліберального і консервативного підходів до проблеми участі держави у житті суспільства. С. Коен і У. Одом говорять, власне, про різні сторони одного й того ж процесу. Унікальність ситуації, що склалася, дуже вдало, на нашу думку, передає Джордж Бреслауер. Він розділяє процес реформ на два відмінних один від одного етапи. Основні реформаторські дії першого етапу, до якого він відносить департизацію, деполітизацію і демілітаризацію, повинні проводитися так званими «екстраконституційними» методами, тобто такими, що мають характер надзвичайних заходів. Нові інститути влади, що приходять на зміну старим, на другому етапі реформування мають керуватися виключно конституційними настановами⁵³.

Поряд з політичними перетвореннями першочергове значення для майбутнього України має ефективна економічна реформа. Ми вважаємо вірною позицію тих американських політичних діячів і політологів, які проголошують пріоритет економічних перетворень над процесами суто політичного, військового чи адміністративного плану. Так, колишній посол США в Україні Роман Попад'юк заявив в одному із своїх виступів: «Україна має бути обережною, особливо для того, щоб прагнення до незалежності не затьмарило й не відсунуло на другий план необхідність демократичних і економічних реформ. Рух у цих двох напрямках являється гарантією внутрішньої і зовнішньої безпеки країни»⁵⁴. В такому ж дусі висловлювався спеціальний радник президента США по східноєвропейських і євразійських справах Едвард Х'юїтт (нині покійний). Він визнавав існування «російської проблеми» для України, однак порадив не захоплюватися нею надмірно, а сконцентруватися на головному — політичних і економічних перетвореннях⁵⁵.

В американській політології у вказані роки розгорнулася бурхлива дискусія щодо методів проведення економічної реформи в Україні й інших державах СНД. Велике значення має, на думку дослідників, питання про економічні зв'язки України з іншими державами СНД, особливо з Росією. Ряд вчених, яких ніяк не можна звинуватити у симпатіях до колишнього СРСР, виступили за економічну інтеграцію в рамках СНД. Відомий американський економіст Девід Марплс, позитивно оцінюючи незалежність України, висловлює, однак, сумніви щодо її існування як економічно самостійної держави⁵⁶. Джордж Бреслауер вважає, що розвал єдиного господарського організму навряд чи піде на користь реформам в Україні⁵⁷. А нині покійний экс-президент США Річард Ніксон був переконаний у тому, що економічна реформа в Росії — ключ до успіху таких реформ в інших колишніх республіках СРСР⁵⁸.

Події останнього часу переконливо демонструють необхідність розвитку щільних економічних відносин України з іншими країнами СНД. Проте серед американських дослідників чимало супротивників економічного союзу між ними. Так, Олександр Мотиль ще влітку 1991 р. заявив, що тільки поза союзом республіки зможуть вирішити свої економічні проблеми⁵⁹. Стверджуючи, що «інтеграція гарантуватиме провал

радикальної економічної реформи», О. Мотиль вітає курс України на економічне відокремлення⁶⁰. Разом з тим він категорично засуджує крайності такого відокремлення, намагання досягти повної економічної автаркії. Автор не ставить під сумнів необхідність розвитку нормальних економічних відносин між колишніми республіками СРСР⁶¹. Схвалює курс українського керівництва на повну економічну незалежність і Роман Солчаник⁶².

Американські спеціалісти тривалий час закликали до пошуку шляхів вирішення проблеми незалежності України від імпорту енергоносіїв. Так, Деніс Шоу і Майкл Бредшоу відзначали, що залежність України від ввезеного ззовні палива і сировини може переключити всі позитивні моменти в розвитку народного господарства країни⁶³. Життя, на жаль, підтвердило вірність цих прогнозів.

Не було єдності серед американських спеціалістів і в питаннях про форми переходу України до ринку. Яскравим прикладом розходження у поглядах може служити суперечка так званих «риночників» і «нериночників», або «державників». Спочатку висувалися три основні вимоги до реформування пострадянської економіки: лібералізація цін, роздержавлення і приватизація великих і малих державних підприємств, скорочення темпів інфляції. Багато хто з американських експертів вважає пріоритетним питання про звільнення економіки від державних підприємств⁶⁴ і критикує діяльність групи економічних радників президента Росії. Друга група вчених критикує цих радників уже з інших позицій. Так, Мартін Майліа засуджує уряди, що не контролюють ціни та інфляцію, не реформують грошову систему. Саме цим, на його думку, держава й повинна займатися, а приватизація має проводитися не державою, а ініціативною частиною самого населення. Недотримання таких методів реформи веде, на думку М. Майліа, до безробіття і появи «тонкого шару прогарку підозрілих нуворишів»⁶⁵. Негативно ставиться до сучасної приватизації і Стівен Коен. Він вважає, що вона навряд чи приведе до ринку, тому що повністю контролюється місцевими адміністративними елітами і номенклатурою⁶⁶. Збігнев Бжезинський застерігає від надмірної захопленості неконтрольованим ринком, котра, на його думку, має місце у деяких країнах-спадкоємцях СРСР⁶⁷.

Найбільш болісною проблемою економічної реформи в Україні, як вважає велика група американських дослідників, є її повільне впровадження у життя. За надто «градуалістський», поступовий підхід до реформування економіки критикували колишнього президента Л. Кравчука і уряд України представники багатьох міжнародних організацій, наприклад, голова Європейського банку реконструкції і розвитку Жак Атталі⁶⁸. Ед Х'юїт радив Україні активніше працювати з Міжнародним валютним фондом і скоротити відставання від Росії у темпах і продуктивності реформ⁶⁹. Багато хто на Заході вважає, що російська реформа практично вже набула незворотного характеру, а українській ще належить зробити свої рішучі кроки. Правда, деякі американські політологи дотримуються іншої думки. Так, Пол Обл, наприклад, впевнений, що твердження про регрес реформи на Україні не відповідає дійсності⁷⁰.

Бурхливу дискусію серед американських дослідників викликала політика України щодо ядерної зброї на її території. Аналіз їх праць свідчить про певну періодизацію у ставленні США до ядерного озброєння України та інших держав колишнього Союзу РСР. На першому етапі, що закінчується розпадом СРСР і формуванням СНД, провідні американські спеціалісти з питань стратегічних досліджень і проблем міжнародної безпеки рішуче висловились проти збереження спільного, колективного контролю над ядерною зброєю колишнього СРСР з боку Росії, України, Білорусії і Казахстану. Вони відзначили, що такий контроль не може бути ефективним. Ще в жовтні 1991 р. колишній міністр оборони США Каспар Уайнбергер назвав варіант збереження

«спільного контролю» зовсім неприпустимим як «для інтересів США, так і для системи європейської безпеки». При цьому він додав, що найкращим рішенням було б передати ядерну зброю безпосередньо республікам⁷¹. Подальший розвиток подій пов'язаний з новою оцінкою «ядерного фактора» у політиці США щодо держав-спадкоємців колишнього Союзу РСР, яку протягом 1992 р. підтримувала більшість американських політологів. Її суть чітко визначили керівники так званого «Вісконсінського проекту по ядерній зброї» Гері Мілхолін і Джерард Уайт: «Для Вашингтона ідеальним рішенням було б переміщення республіками їх ядерної зброї у Росію»⁷². Треба зазначити, однак, що такий розвиток подій вони вважали малоімовірним.

Виникнення чотирьох нових ядерних держав замість однієї (СРСР) для США не стало чимось несподіваним — вони були до цього готові. Еволюція ставлення американських вчених до даної проблеми пов'язана, насамперед, із зростаючою переконаністю у тому, що США повинні зробити все можливе для переміщення української ядерної зброї в Росію. Вирішення цього питання, на думку американських дослідників, пов'язане, головним чином, з позицією України. Пол Гобл, наприклад, вважає, що пріоритетними для США в усьому регіоні колишнього СРСР повинні стати проблеми Української держави, а потім уже все інше. Таке переконання вченого ґрунтується на розумінні особливого значення розміщення ядерної зброї на території України⁷³.

Напередодні дипломатичного визнання Сполученими Штатами незалежної Української держави в американських академічних колах активно обговорювалася ідея зв'язку цього важливого акту з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї (ДНЯЗ). Її запропонував, зокрема, директор інституту міжнародних досліджень в Монтерее Уїл'ям Поттер⁷⁴. До необхідності прийняття такої умови схилилась більшість експертів у Державному департаменті США⁷⁵. Однак у них було чимало опонентів. Так, Брендон Спринг з «Фонду спадщини» заявив, що ядерну зброю краще було б перемістити в Росію, але не слід відмовляти у дипломатичному визнанні тим, хто відмовиться це зробити⁷⁶. Треба віддати належне тим офіційним особам у Вашингтоні і особисто президенту Джорджу Бушу, які виступили за безумовне визнання нашої держави.

Україна, як відомо, проголосила своє прагнення стати без'ядерною державою ще у 1990 р. Усю тактичну зброю було вивезено на територію Росії, підписано Лісабонський протокол до СНВ-I. Оцінюючи ці дії та зобов'язання ліквідувати стратегічну ядерну зброю, треба враховувати добру волю нашої держави, яка за своєю ініціативою йде на відомий політичний ризик, віддаючи в наш вік надмірної нестабільності свою ядерну зброю в руки держави, яку, на думку багатьох, можна вважати «найнебезпечнішим сусідом України».

В позначений період у підході України до переміщення стратегічної ядерної зброї в Росію відбувалися певні зміни. Йдеться не про зміну основного проголошеного курсу, а про умови його реалізації, що привертають посилену увагу американських політологів. Так, Глорія Даффі з інституту гуманітарних досліджень у Пало Альто відзначає, що в українській політиці мають місце «відхилення від нового мислення у бік реалізму великої держави». При цьому під «новим мисленням» вона розуміє демілітаризований підхід до зовнішньої політики, а під «реалізмом великої держави» — деідеологізовану політику, засновану на класичних геополітичних та економічних національних інтересах⁷⁷. Про можливість таких «вагань» у політиці України та інших країн колишнього СРСР — власників ядерної зброї попереджав і директор Центру російських і східноєвропейських досліджень Пенсільванського університету Вернон Аспатурян. Він відзначав бажання республік використати ядерну зброю як «символ незалежності й сили» у міжнародній спільності, а також підкреслив, що суперечливий характер української політи-

ки у цьому питанні свідчить про «зіткнення різних поглядів і відсутність згоди» у вищих ешелонах влади в Україні⁷⁸.

Для американських вчених не залишилася непоміченою дискусія в українських засобах масової інформації, що набула досить широких масштабів. Її суть, як відомо,— у питанні збереження ядерної зброї на Україні. Серед прихильників збереження представники частини військово-промислового комплексу й вищого генералітету, керівної номенклатури, організації націоналістичної орієнтації. Їм активно протистоять українські спеціалісти з питань зовнішньої політики, вчені й практики, які в більшості своїй — переконані прихильники без'ядерної України. Американські дослідники, вважаючи цей процес боротьби думок цілком природним, все ж побоюються розповзання ядерної зброї у зв'язку із зростаючою політичною нестабільністю в колишньому СРСР.

Названі вище проблеми підштовхнули деяких американських політологів до різних критичних виступів на адресу українського керівництва і його політики щодо ядерної зброї. Прикладом можуть бути публікації Уїл'яма Поттера і професора Дартмутського коледжу Томаса Ніколса. Так, У. Поттер твердить, що «непокірливість України створює нестабільність у цьому регіоні»⁷⁹, але його навряд чи можна звинуватити в упередженні проти нашої держави і її національних інтересів. Про це свідчить одна із статей політолога, в якій він критикує поведінку свого уряду щодо виконання ДНЯЗ, а також небажання американської адміністрації скоротити ядерний потенціал США. У. Поттер вважає: якщо США не будуть подавати приклад іншим, вони не матимуть морального права вимагати виконання тих чи інших договорів й погоджень від України та інших держав⁸⁰.

Більш жорстко висловлює свої погляди Томас Ніколс. Він вважає ядерну політику України «загрозливою й дестабілізуючою» і застерігає від небезпеки поєднання націоналізму і ядерної зброї. Т. Ніколс переконаний, що Україна прагне до військової могутності на базі сучасного озброєння. Залишимо ці підозри на його сумлінні. Заслуговує уваги той момент у статті Т. Ніколса, де він наполягає на поданні економічної допомоги Україні тільки за умови, що вона робитиме відповідальні кроки у ядерній політиці⁸¹. Критерії «відповідальності», зважаючи на вельми непримиренну позицію автора, можуть бути найрізноманітніші й далеко не завжди об'єктивні.

Докази опонентів У. Поттера і Т. Ніколса серед американських вчених і публіцистів з цього питання базуються на двох основних положеннях. По-перше, незалежність і безпека України й справді, вважають вони, перебувають чи можуть опинитися у майбутньому під загрозою. Тому збереження ядерної зброї, хоча б тільки на якийсь період, має сприяти забезпеченню як безпеки України, так і стабільності в цьому регіоні колишнього СРСР. По-друге, на їх думку, українське керівництво не збирається відходити від свого курсу на ядерне роззброєння. Так, Олександр Мотиль вважає прагнення України не поспішати розлучатися з ядерною зброєю вельми раціональним. Він також не бачить нічого дивного у тому, що Україна може використати фактор наявності на її території ядерної зброї як «козир», здатний закріпити суверенність і непорушність кордонів молодій державі⁸². З розумінням ставитися до піклування українського керівництва про національні інтереси країни закликає вашингтонський координатор комітету НАТО з питань Східної Європи і Росії Айра Луїс Страус. Він також пропонує піти назустріч проханням України про прийняття її в НАТО⁸³. Роман Попад'юк відзначив, що він не бачить якихось відхилень від прийнятого вірного напрямку у питаннях про ядерну зброю⁸⁴. З ним погоджується директор української служби «Радіо Свобода» Роман Купчинський, який вважає, що такі публікації, як стаття Т. Ніколса, «дезорієнтують сучасні дискусії навколо політики США у цьому (Україна і країни СНД.— авт.) регіоні»⁸⁵.

Уважно стежать американські вчені за розвитком української зовнішньої політики, в якій молода держава робить перші кроки. Самостійної зовнішньої політики УРСР у складі Радянського Союзу практично не існувало, хоча вона була членом ООН, мала своє дипломатичне агентство й мережу представництв за кордоном. На думку американських вчених, ще одна серйозна причина порівняно обмеженої зовнішньої політики України, як і інших колишніх республік СРСР, у крайній гостроті внутрішніх проблем порівняно із зовнішніми. Про це одним з перших заговорив Вернон Аспатурян⁸⁶. Контакти з тією чи іншою державою поза СНД підпорядковуються безпосереднім життєвим інтересам економічного і політичного самозбереження. Для вирішення цих проблем від партнера очікується миттєва допомога того чи іншого роду, він розглядається як можливий спільник на міжнародній арені. Олександр Мотиль, наприклад, відзначає, що всі колишні республіки, які стали тепер незалежними державами, спробують «знайти притулок у міжнародній спільноті, різних блоках, підтримку з боку могутніх покровителів»⁸⁷. Така поведінка нових держав, на думку вищезазначених дослідників, цілком раціональна.

Що ж до розуміння проблем зовнішньої політики Української держави, то треба мати чітке уявлення про її місце у сучасній системі міжнародних відносин. Американські політологи, теоретики-міжнародники складають різні варіанти світу, що оточує Україну, у вигляді різного роду «рівнів», кіл, напрямків тощо. Так, Джордж Бреслауер трактує політичну ситуацію в регіоні як «багаторівневу гру», виділяючи при цьому три основних рівня: «міжнародна система», «Москва», «республіки»⁸⁸. Певну модифікацію у цю схему вносить Олександр Мотиль, котрий пише про три основні напрямки української політики: відносини з сусідами, відносини з Росією, відносини зі світом⁸⁹.

Важливим положенням, на якому базується аналіз зовнішньої політики Української держави американськими політологами, є тезис про те, що Україна не має і не може мати спільної зовнішньої політики з якою-небудь однією державою, групою країн, чи, тим більше, усіма державами-спадкоємцями СРСР. Тимчасовий збіг інтересів, участь у спільних зовнішньополітичних ініціативах чи акціях цілком можливі. Однак американські спеціалісти дедалі частіше фіксують розходження інтересів і диференціацію зовнішньополітичної орієнтації колишніх республік СРСР. Так, ще у 1991 р. аналітики Пентагону, розробляючи сценарій можливого вторгнення Росії у Литву, відводили Білорусі роль союзника Росії, а Україні — роль стороннього спостерігача із статусом збройного нейтралітету⁹⁰.

Поки важко говорити, відзначає більшість дослідників, про певну зовнішньополітичну орієнтацію України. Олександр Мотиль вважає вірогідним подальше поліпшення російсько-американських відносин, що, на його думку, може завдати шкоди інтересам інших колишніх радянських республік, особливо Україні. Разом з тим він переконаний у тому, що Росія не зможе досягти особливо тісних відносин з Німеччиною⁹¹. Роман Солчаник відзначає, в свою чергу, схильність Росії орієнтуватися на США, а України — на Канаду і Німеччину⁹². Колишній заступник міністра оборони США, а зараз співробітник Центру стратегічних і міжнародних досліджень у Вашингтоні Фред Ікле висловлюється на користь здійснення російсько-американського військового союзу, хоча й відзначає, що нові люди у Кремлі скоріш схилитимуться у бік Берліна й Токіо⁹³.

Неважко помітити, однак, неточність таких спостережень і прогнозів. Відомо, що Москві не вдалося «замкнути на собі Вашингтон», навіть незважаючи на незадоволення американської адміністрації деякими моментами політики Києва. Ні Києву, ні Москві не вдалося поки що добитися великої прихильності Берліна, хоча окремі моменти української політики щодо етнічних німців зустріли позитивне ставлення з

боку Німеччини. Напружені відносини тривають між Росією і Японією, та навряд чи це обіцяє Україні якісь особливі відносини з Токіо. Не слід, на нашу думку, переоцінювати роль українсько-канадських відносин.

Досить активно у політичній і історичній науках США обговорюють перспективи «регіоналізації» зовнішньої політики України та інших країн-спадкоємиць СРСР. О. Мотиль не впевнений у тому, що «регіоналізація» кінець кінцем перемаже «інтернаціоналізацію», під якою він розуміє розширення багатосторонніх зв'язків України з навколишнім світом. Він відносить Україну до держав, які мають непогані можливості для проведення інтернаціональної зовнішньої політики⁹⁴. Пол Гобл не тільки фіксує процес регіоналізації, а й звертає увагу читача на те, що Вашингтон не помічає цього «регіонального дрейфу республік», а це може негативно вплинути на американські інтереси у регіоні⁹⁵. Більш слухним є переконання у тому, що регіоналізація зовнішньої політики України, тією чи іншою мірою неминуча. Справді, відносини з країнами Вишеградського трикутника, що став після розколу Чехо-Словащини чотирикутником, чи країнами Чорноморсько-Середземноморського басейну більш важливі для України, ніж для Росії. Водночас розвиток подій в азіатсько-тихоокеанському регіоні надзвичайно важливий для Росії, але не зачіпає безпосередньо національних інтересів України.

Аналіз підходів американських політологів у 1989—1992 рр. до різноманітних аспектів внутрішньої й зовнішньої політики незалежної Української держави свідчить про значний інтерес до даного питання. Як показало проведене дослідження, представники різних напрямків у політології дотримуються неоднакових поглядів щодо окремих питань. Досить однорідною є група дослідників з числа американців українського походження. Серед американських вчених — консерваторів, лібералів чи радикалів — немає відверто недоброзичливих до України, хоча, як показує аналіз, критика тих чи інших аспектів української політики постійно присутня в їх працях. Спільним у американських дослідників є уявлення про базуюче значення для подальшої долі України радикальних економічних і політичних перетворень. Саме у всеохоплюючому русі в напрямку до ринкових відносин в економіці й демократизації суспільного життя, вважають американські політологи, криються корінні підстави для успішного розвитку незалежної Української держави.

¹ Mandelbaum M. Ending the Cold War.— «Foreign Affairs».— Spring, 1989.— P. 33—34.

² «Nationalities Papers», Volume XVIII, Number 2, Fall, 1990.— P. 41.

³ Brzezinski Z. The Grand Failure: The Birth and Death of Communism in the Twentieth Century.— N. Y., 1989.— P. 246.

⁴ Цит. за: Пустогаров В. В. Советские республики в мировом сообществе // «Международная жизнь».— 1991.— № 4.— С. 11.

⁵ «Nationalities Papers», Volume XVIII, Number 2, Fall, 1990.— P. 65.

⁶ Цит. за: Спасский И. Америка и перестройка: опыт взаимной адаптации // «Мировая экономика и международные отношения».— 1991.— № 6.— С. 17—18.

⁷ Kull S. Burying Lenin: The Revolution in Soviet Ideology and Foreign Policy.— Boulder, 1992.— P. 92.

⁸ Тэлботт С. Не имей сто рублей, а имей семь друзей // «Новое время».— 1991.— № 29.— С. 16.

⁹ Malia M. The Leninist Endgame.— «Daedalus», vol. 121, Spring, 1992.— P. 67.

¹⁰ Beissinger M. R. The Deconstruction of the USSR and the Search for a Post-Soviet Community // «Problems of Communism».— November-December, 1991.— P. 29—30.

¹¹ Odom W. Alternative Prospects on the August Coup // «Problems of Communism».— November-December, 1991.— P. 15.

¹² Motyl A. L. From Imperial Decay to Imperial Collapse: The Fall of the Soviet Empire in Comparative Perspective // Nationalism and Empire.— Ed. by D. Good, N. Y., 1992.— P. 19.

¹³ Motyl A. L. Russian Hegemony and Non-Russian Insecurity: Foreign Policy Dilemmas of the USSR's Successor States // «Harriman Institute Forum», Volume 5.— NO 4.— December, 1991.— P. 5.

¹⁴ Furtado C. F. Tree Grows in Ukraine // «Nationalities Papers», Volume XX, Number 2, Fall, 1992.— P. 79—80.

- ¹⁵ «США: ЭПИ».— 1992.— № 6.— С. 51.
- ¹⁶ Пайпс Р. Россия при новом режиме // «Диалог».— 1991.— № 5.— С. 43.
- ¹⁷ Motyl A. L. Empire or Stability? The Case for Soviet Dissolution // «World Policy Journal».— Summer, 1991.— P. 500.
- ¹⁸ Beissinger M. R. Ibid.— P. 27.
- ¹⁹ Kennan G. F. Communism in Russian History // «Foreign Affairs», Winter 1990/1991.— P. 184.
- ²⁰ Beissinger M. R. Ibid.— P. 27.
- ²¹ Джоунтт К. Постленинизм: новый мировой беспорядок // «Век XX и мир».— 1991.— № 9.— С. 14.
- ²² Киссинджер Г. Бойтесь краха Советского Союза // «За рубежом».— 1990.— № 15.— С. 6.
- ²³ «США: ЭПИ».— 1992.— № 7.— С. 5—6.
- ²⁴ «США: ЭПИ».— 1992.— № 6.— С. 53.
- ²⁵ Давыдов В. Ф. Распад СССР и нераспространение ядерного оружия // «США: ЭПИ».— 1992.— № 3.— С. 18.
- ²⁶ Azrael J. R., Brukoff P. A., Shkolnikov V. D. Prospective Migration and Emigration from the Former USSR: A Conference Report // «Slavic Review», Summer, 1992.— P. 325.
- ²⁷ Solchanyk R. Ukraine, the Kremlin and the Russian White House.— REE/RL Report, November 1, 1991.— P. 13—14.
- ²⁸ Solchanyk R. Kravchuk Defines Ukrainian.— C. I. S. Relations.— RFE/RL Report, March 13, 1992.— P. 8—9.
- ²⁹ Motyl A. L. Russian Hegemony.— P. 5.
- ³⁰ Solchanyk R. Ukraine.— P. 13.
- ³¹ Malia M. Ibid.— P. 68.
- ³² Goble P. Forget the Soviet Union // «Foreign Policy».— Number 86.— Spring 1992.— P. 56.
- ³³ Cohen S. F. What's Really Happening in Russia? // «The Nation», March.— 1992.— P. 262.
- ³⁴ Ibid.— P. 261.
- ³⁵ Breslauer G. W. Bursting the Dams: Politics and Society in the USSR Since the Coup // «Problem of Communism», November—December.— 1991.— P. 5—6.
- ³⁶ Malia M., Ibid.— P. 67., Beissinger M. R. Ibid.— P. 31—35, and others.
- ³⁷ «Nationalities Papers», Volume XX, Number 2, Fall, 1992.— P. 74.
- ³⁸ Azrael J. R., Brukoff P. A., Shkolnikov V. D., Ibid.— P. 325.
- ³⁹ «Nationalities Papers», Volume XX, Number 2, Fall, 1992.— P. 16.
- ⁴⁰ Shaw D. B., Bradshaw M. J. Problems of Ukrainian Independence // «Post Soviet Geography», 1/92, Volume XXXIII.— P. 10—20.
- ⁴¹ Gillette P. S. The Potential for Ethnoregional Russian Political Mobilization in Ukraine and Some Policy Recommendations if it Occurs.— Submitted for Presentation to the Second International Congress of Ukrainian Studies, Lviv, 22—28 August 1993.
- ⁴² Beissinger M. R. Ibid.— P. 31—35.
- ⁴³ «Ukraina зробила jeden bardzo wazny krok do niepodleglosci...» // «Krytyka».— 1992.— NO 39.— P. 221.
- ⁴⁴ Szporluk R. Ukraine's Independence and New Social Covenant // «Ukrainian Weekly», NO 34.— August 23.— P. 3, 14.
- ⁴⁵ «Ukraina зробила jeden bardzo wazny krok do niepodleglosci» // «Krytyka».— 1992.— NO 39.— P. 222—223.
- ⁴⁶ Furtado C. F. Ibid.— P. 81—82.
- ⁴⁷ Кннан Э. Л. Россию лицей не накормишь // «Нью-Йорк Таймс. Недельное обозрение».— Декабрь 22, 1992; январь 4, 1993.— А. 7.
- ⁴⁸ Malia M. Ibid.— P. 67—68.
- ⁴⁹ Cohen S. F. Ibid.— P. 261.
- ⁵⁰ Odom W. Ibid.— P. 19.
- ⁵¹ Cohen S. F. Ibid.— P. 264.
- ⁵² Odom W. Ibid.— P. 19.
- ⁵³ Breslauer G. W. Ibid.— P. 7.
- ⁵⁴ «Республіка».— № 14.— 5—11 грудня, 1992.— С. 9.
- ⁵⁵ «The Ukrainian Quarterly», Fall, 1992, Volume XLVIII—NO 3.— P. 354.
- ⁵⁶ Brumberg A. Not So Free at Last // «The New York Review»,— October 22, 1992.— P. 62.
- ⁵⁷ Breslauer G. W. Ibid.— P. 12.
- ⁵⁸ Nixon R. The Time Has Come to Help // «Time», January 14, 1992.— P. 25.
- ⁵⁹ Motyl A. L. Empire or Stability?— P. 500.
- ⁶⁰ Motyl A. L. Russian Hegemony.— P. 2—3, 6.
- ⁶¹ «Ukraina зробила jeden bardzo wazny krok do niepodleglosci...» // «Krytyka»,— 1992.— NO 39.— P. 225.
- ⁶² Solchanyk R. Ukraine.— P. 13.
- ⁶³ Shaw D. B., Bradshaw M. J. Ibid.— P. 18—19.
- ⁶⁴ «Нью-Йорк Таймс. Недельное обозрение».— Январь 5—18, 1993.— А1.
- ⁶⁵ Malia M. Ibid.— P. 70—71.

- ⁶⁶ Cohen S. F. Ibid.—P. 260.
⁶⁷ «Nationalities Papers».—Volume XX, Number 2, Fall, 1992.—P. 19—20.
⁶⁸ «The European», November 19—22, 1992.—P. 39.
⁶⁹ «The Ukrainian Quarterly», Fall, 1992, Volume ZLVIII—NO 3.—P. 354.
⁷⁰ Goble P. Ibid.—P. 62.
⁷¹ Цит. за: Давыдов В. Ф. Распад СССР и нераспространение ядерного оружия // «США: ЭПИ».—1992.—№ 3.—С. 19.
⁷² Милхолл Г., Уайт Дж. Развал советской ядерной мощи — благо или угроза? // «Международная жизнь».—1992.—№ 1.—С. 45.
⁷³ Goble P. Ibid.—P. 62—63.
⁷⁴ Iwanciw E. M. Ukraine: A Nuclear Threat? // «Ukrainian Weekly», NO 50.—December 13, 1992.—P. 6.
⁷⁵ Поттер У. С. Ядерный вызов Украины // «Нью-Йорк Таймс. Недельное обозрение».—Декабрь 8—21, 1992.—A7.
⁷⁶ «США: ЭПИ».—1992.—№ 6.—С. 53.
⁷⁷ Kull S. Ibid.—P. VII—IX.
⁷⁸ Aspaturian V. V. Farewell to Soviet Foreign Policy // «Problems of Communism», November—December, 1991.—P. 58—59.
⁷⁹ Поттер У. С. Ядерный вызов Украины.—A7.
⁸⁰ Potter W. C. New Nuclear Threats from the Former Soviet Union // «Moscow News», NO 1, January 5, 1993.—P. 3.
⁸¹ Nichols T. M. Nationalism and Nukes // «Christian Science Monitor», December 1, 1992.—P. 18.
⁸² Motyl A. L. Russian Hegemony.—P. 8.
⁸³ «Нью-Йорк Таймс. Недельное обозрение».—5—18 января, 1993.—A6.
⁸⁴ «Республика».—№ 14.—5—11 грудня, 1992.—С. 9.
⁸⁵ «Голос Украины».—№ 1.—5 января, 1993.—С. 10.
⁸⁶ Aspaturian V. V. Ibid.—P. 61.
⁸⁷ Motyl A. L. Russian Hegemony.—P. 8.
⁸⁸ Breslauer G. W. Ibid.—P. 8.
⁸⁹ Motyl A. L. Russian Hegemony.—P. 6.
⁹⁰ Снігур А. Зовнішньо-політичні чинники і реалізація концепції оборони України // «Визвольний шлях».—Кн.—9.—Вересень, 1992.—Річник XV.—С. 1056.
⁹¹ Motyl A. L. Russian Hegemony.—P. 7—8.
⁹² Solchanuk R. Kravchuk Defines.—P. 8.
⁹³ Икле Ф. Ч. Новые братья по оружию? // «Новое время».—1992.—№ 8.—С. 38—39.
⁹⁴ Motyl A. L. Russian Hegemony.—P. 6.
⁹⁵ Goble P. Ibid.—P. 61.